

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СЕРИЯСЫ
1997 ЖЫЛДАН БАСТАП ШЫҒАДЫ

ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СЕРИЯ
ИЗДАЕТСЯ С 1997 ГОДА

ISSN 2710-2661

№ 2 (2022)

ПАВЛОДАР

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета**

Педагогическая серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
№ KZ03VPY00029269

выдано

Министерством информации и коммуникаций
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области педагогики,
психологии и методики преподавания

Подписной индекс – 76137

<https://doi.org/10.48081/UMYC5887>

Бас редакторы – главный редактор

Бурдина Е. И.
д.п.н., профессор

Заместитель главного редактора
Ответственный секретарь

Ксембаева С. К., *к.п.н., доцент*
Нургалиева М. Е., *PhD доктор*

Редакция алкасы – Редакционная коллегия

Пфейфер Н. Э.,	<i>д.п.н., профессор</i>
Жуматаева Е.,	<i>д.п.н., профессор</i>
Абибулаева А. Б.	<i>д.п.н., профессор</i>
Мирза Н. В.,	<i>д.п.н., профессор</i>
Фоминых Н. Ю.,	<i>д.п.н., профессор (Российская Федерация)</i>
Снопкова Е. И.,	<i>к.п.н., доцент (Беларусь)</i>
Кудышева А. А.,	<i>к.п.н., ассоц. профессор</i>
Оспанова Н. Н.,	<i>к.п.н., доцент</i>
Оралканова И. А.,	<i>PhD доктор</i>
Омарова А. Р.,	<i>технический редактор</i>

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов
При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

***Ж. С. Майлыбаева**

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

НАРРАТИВ ЖЕКЕ ТӘЖІРИБЕНІ ТҮСІНУ ЖӘНЕ ТҮСІНДІРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Мақалада нарратив теорияларына салыстырмалы талдау келтірілген. Нарратив мәтінінің негізгі мағыналық қалыптастырушы және құраушы факторлары, негізгі бірлігін, көптеген зерттеушілердің пікірі бойынша баяндаудың негізгі категорияларын айқындап көрсетеді. Нарративтің оны басқа мәтіндерден ерекшелейтін типтік ерекшеліктерін анықтау үшін нарратив мәтіндерінің сипаттамасына толығырақ тоқталынады. Маңызды философиялық айырмашылықтарға қарамастан, адам өз оқиғасын баяндау теориясының көптеген сәттері, оның ой - пікірлерінің нәтижесінде тарихтағы адамның өмір сүруінің өткен жолын білуге әсерін түсінуге әкелді. Нарративтің ішкі құрылымын, яғни жасырын түрдегі психологиялық мәселелерді нақтылау үшін кейіпкерлердің қажеттіліктері мен мотивтерін, негізгі қақтығыстар мен қорғаныстарды, негізгі қорқыныштарды анықтау, сондай-ақ сюжетке кіретін немесе субъект елемейтін кейіпкерлерді, заттар мен жағдайларды талдау қажеттілігі айқындалған.

Осы уақытқа дейін «нарратив», «әңгіме», «тарих» ұғымдарын жиі синоним ретінде қолданылды. Шынында да, әдебиетте бұл ұғымдарды араластыра қолданады, бұл таңқаларлық емес, өйткені олар өте ұқсас құбылыстарды сипаттайды. Алайда, бұл ұғымдар әртүрлі және мақалада бөліп қарастырылған.

Нарративтің оны басқа мәтіндерден айырмашылығын көрсететін типтік ерекшеліктерін анықтау үшін нарратив мәтіндерінің сипаттамасы толығырақ көрсетілген. Баяндаудың негізгі категориялары туралы көптеген зерттеушілердің пікірлерін қамтыған.

Кілтті сөздер: нарратив, нарративті психология, жеке тәжірибе, оқиға, баяндау.

Кіріспе

Мәтін, баянды мәтін адамның өмірлік тәжірибесін ұйымдастырады және құрылымдайды. П. Рикердің пікірінше күнделікті өмір тақырыбындағы әңгіме мен тарихи әңгімені баяндаудың бір түрінде айтуға болады [1]. Басқаша айтқанда, өз тәжірибемізді түсінуге, ол жайлы өзгелерге айтуға тырыса отырып, біз, тақырыпқа сәйкес қандайда бір нарративтік құрылымдарды пайдаланамыз.

Нарратив – әңгіме мен өмір арасындағы қатынас мәселесі, ол әлемді түсінудің нақты баяндау тәсілдерін, әсіресе күнделікті санаға тән, адам өмірінің ерекше формасы ретінде түсіндірілуі соңғы кезде әртүрлі ғылыми салалардың қызығушылығын арттыруда. Сонымен, Е. Бенвенист З. Фрейдтің теориясындағы тілдің рөлін талдай отырып, субъект өзін қалай көргісі келеді сол ракурста өзін елестету үшін және оған өзгені сендіру үшін сөйлеу мен әңгімені пайдаланады деп көрсетті. Адамның сөйлеуі, баяндауы – бұл өзін-өзі көрсетуге тырысатын формада өзгеге бағытталған үндеу. Өзгеге бағытталған сөйлеу фактісі бойынша адам өзі жайлы баяндай отырып, өзін таниды, әңгімедегі бейнеде өзін көрсетеді және толық емес жалған баяндау арқылы өз тарихын жасайды [3].

Осыған байланысты өздерінің жеке теорияларын негіздеу үшін постулаттар арқылы мәтіндік ойлау тұжырымдамасына, сананың өзін-өзі ұйымдастыру принциптері және көркем мәтін заңдылықтарына сәйкес жеке өзін-өзі анықтау ерекшеліктеріне жүгінетін әлеуметтанулық құрылым ерекше қызығушылық тудырады. Сонымен қатар, Дж. Брунер өзін-өзі түсіну мен өзін-өзі танудың баяндау режимін және де «парадигмалық» деп атайтын абстрактілі ғылыми модусты ажыратады. Парадигмалық ғылыми модус индивидтің теориялық тұрғыда абстрактілі өзін-өзі тануына жақсы бейімделген; ол жеке тәжірибе ерекшелігі мен тікелей өмір контекстінен абстракцияланады. Ал нарратив – өмірлік контексттің барлық жағын толығымен өзінде қамтиды, сондықтан да ол адам тәжірибесімен байланысты ақпараттарды жеткізудің ең қолайлы құралы болып табылады. Дж. Брунердің пікірінше, өткен тәжірибені тарих, әңгіме түрінде бейнелеу оны тұлғааралақ салада түсінуге мүмкіндік береді, өйткені мәдениеттің дамуы кезінде дамыған баяндаудың формасы тұлғааралық қатынастардың тарихи делдалдық тәжірибесін ұсынады [4].

Осылайша мәдени әңгімелер біздің жеке нарративтеріміздің формасын анықтайды. Адамдар өз өмірлерін тарих арқылы, мәдени үлгілер негізінде құратын жеке әңгімелер арқылы біледі. Нақтылай айтқанда, біз қандай мәдениет өкілі болсақ та сол мәдениеттің нарративтері бізге ықпал етіп, белгілі бір өмірлік оқиғаларға қандайда бір мағына беруге және басқа

жағдайларға елеусіз қарауға итермелейді. Есте қалған әрбір оқиға басқа нарративтермен қатар өмірлік баяндауды құрайтын тарих түрінде болады. Өмірлік нарратив – белгілі бір дәрежеде біздің өміріміз деп айтуға да болады.

Біздің мәдениетімізге тән қазіргі тарихи жағдай туралы біздің тәжірибеміз бейнеленген тақырыптар туындайды. Кеңестік кезеңнен кейінгі қоғамдағы көптеген адамдар, әсіресе үлкен жастағы адамдар кездестірген психологиялық мәселелер мен ауырлықтар «таныс сюжеттердің» жоғалуымен, жаңаларын табудың мүмкін еместігі немесе қиындығымен, демек, тұлғалық, әлеуметтік-мәдени идентивтілігін жоғалтумен байланысты орын алды. Шындықты нарратив құрылымдары арқылы түсіндіру қабілеті жеке тұлғаның ажырамас құрылымы және әлемді түсінудің арнайы нарративтік тәсілдерін қолдану – өз өмірін немесе белгілі бір өмірлік жағдайды түсінудің негізгі құралы ретінде әрекет етеді.

Материалдар мен әдістер

Американдық әдебиеттанушы Ф. Джеймсонның пікірінше, нарратив – біздің эмпирикалық қабылдауымыздың ерекше формаларын ұйымдастыратын ерекше эпистемиологиялық форма болып табылады. Қабылданатын барлық нәрсені адам санасы баяндау фикциясы ретінде, ойдан шығарылған әңгіме түрінде ғана иегере алады. Яғни, әлем адамға тек әңгімелер арқылы ғана қол жетімді болады [5].

Нарративтің оны басқа мәтіндерден ерекшелейтін типтік ерекшеліктерін анықтау үшін нарратив мәтіндерінің сипаттамасына толығырақ тоқталайық. Көптеген зерттеушілердің пікірінше, баяндаудың негізгі категориялары – іс-әрекеттің бірлігі, ұзақтығы, бағасы және құрылымынан тұрады. Сонымен, К. Бреммонның көзқарасы бойынша, әр әңгіме іс-әрекеттің бірлігін құратын адам тұрғысынан қызықты оқиғалар тізбегін ұсынуға дейін азаяды. Бірізділік жоқ жерде әңгіме жоқ, бірақ, сипаттама (егер объектілер кеңістіктік байланысты болса), пайымдау (егер олар өзара байланысты болса), лирикалық төгілулер (егер олар метафора немесе метонимия арқылы ұсынылса) және т.б. онда іс-әрекеттің бірлігіне ену жоқ, әңгіме жоқ, бірақ хронология бар. Сонымен, адамның қызығушылығына қатысы жоқ жерде, жоғарыда аталған оқиғалар антропоморфты объект арқылы туындамайды немесе өмір сүрмейді, онда оқиға жоқ. Себебі, тек адамға проекция жасағанда, оқиғалар мағыналы болады және құрылымдық уақыт қатарына енеді [3].

Ц. Тодоров мәтіннің баяндауыш ретінде жұмыс істеуі үшін уақыт, ұзақтық, бағалау категорияларының маңыздылығына назар аударады. Орыс формалистерінен кейін ол нарративтік мәтіндердің екі үлкен деңгейін – кейіпкерлердің іс-әрекеттерінің логикасын, олардың арасындағы байланыс пен әңгімелік дискурсты қамтитын әңгімені (әңгіме

тақырыбы) зерттеуді ұсынады. Ц. Тодоровтың пікірінше, сызықтық мәтінді жұмыстың қиял әлеміне айналдыруды сипаттау үшін маңызды категориялар – модус немесе көңіл-күй. Уақыт категориясы екі ауыспалы осьтің қатынасына байланысты: мәтін осі (сызықтық презентация тізбегі) және қарастырылатын оқиғалар осі [3].

Р. Барттың көзқарасы бойынша, баяндау мәтіндеріне ортақ құрылым үш деңгейден тұрады: 1) әрекет ету барысы үшін оның маңыздылығы тұрғысынан анықталатын функция деңгейі; 2) әрекет деңгейі; 3) баяндау деңгейі.

Сонымен қатар, барлық үш деңгей дәйекті интеграцияның қарым-қатынасымен байланысты: жеке функция белгілі бір актанттың іс-әрекеттерінің жалпы шеңберіне енгендіктен ғана мағынаға ие болады және бұл әрекеттер, өз кезегінде, біреу олар туралы сөйлескен кезде, олар өздерінің коды бар баяндау дискурсының объектісіне айналған кезде ғана түпкілікті мағынаға ие болады [5].

Р. Барттың пікірінше, әңгіме бірліктерін бөлудің жалғыз өлшемі олардың мағынасы болуы керек. Бастапқы баяндау бірліктерін бөліп көрсету үшін олардың функционалды табиғатын есте сақтау керек және олар баяндау дискурсының дәстүрлі бөліктерімен (іс-әрекеттер, көріністер, абзацтар, диалогтармен, ішкі монологтар және т.б.) сәйкес келмеуі керек. Баяндаудың функциясы – бұл әйгілі оқиғаларды бір-бірінің артынан «табиғи» түрде әңгімелейтіндігінде емес, көрсетілген тізбекті ұйымдастыратын логикада [6].

Е. С. Калмыкова мен Е. Мергенталер нарративтің мазмұндық және формальды сипаттамаларын талдай отырып, оның келесі семантикалық өлшемдерін ажыратады:

- Актанттың іс-әрекетінің сапасын, психикалық және физикалық, оның жеке жағдайының немесе оның қоршаған ортасының (жағдайдың, басқа актерлердің) белгілі бір өзгеруіне әкелетін оқиғалардың уақытша тізбегінің сипатталған тарихы шегінде бейнелеу. Мұндай әрекеттер «мәселелер мен шешімдер» немесе «жоспардың бұзылуы» түрінде болуы мүмкін. Сонымен қатар, «күйдің өзгеруі» физикалық немесе психикалық күйдің өзгеруін, актанттың және басқа актерлердің кеңістіктік және әлеуметтік континуумында орын ауыстыруды қамтиды.

- Іс-әрекеттің орны мен уақытын, сондай-ақ әрекет етуші жақтарда нақты және айқын белгілеу. Тиісінше, нарративтік маркерлері келесідей: а) баяндаудың алдындағы «түйіндеме»; б) тыңдаушыны әңгімеден қазіргі уақытқа қайтаратын «код»; в) баяндаудың кейіпкерлерінің тікелей сөйлеуі (Калмыкова, Мергенталер, 1998).

Осылайша, нарративтің құрылымында екі негізгі деңгейді ажыратуға болады – мәтіннен тыс және мәтіндік, баяндауыш, ол өз кезегінде баяндауыш дискурстың негізгі «кейіпкерлерін» (автор мен тыңдаушы), сондай-ақ олардың өзара әрекеттесетін жағдайын қамтиды. Міне, автор мен реципиент арасындағы нақты айырмашылық туралы тағы бір анық емес сұрақ туындайды. Мәтін нақты автор мен оқырманнан (баяндаушы мен тыңдаушыдан) басқа, қазіргі әдебиетте автор мен адресаттың инстанциясы деп аталатын нәрсені қамтиды. Басқаша айтқанда, әңгіме жазылған нақты автор мен баяндаушы тек көркем мәтіндерде ғана емес, сонымен қатар, мысалы, психотерапиялық дискурстан туындаған әңгімелерде де сәйкес келмейді. Сонымен қатар, осы жасырын автор мен алушының (баяндаушы мен баяндаушының) ерекшеліктері көбінесе дискурста анықталған контекстпен, оның жұмыс істейтін жағдайымен анықталады.

Нәтижелер мен талқылау

Біздің ойымызша, нарратив мәтінінің (баяндаудың) негізгі мағыналық қалыптастырушы және құраушы факторлары: тақырып; кейіпкерлер; әңгіме сюжеті және әңгімеде баяндалған өмірлік жағдайлар; кейіпкерлерді бағалау, оның ішінде әңгіме жүргізетін тұлға; оқиғалармен өзара әрекеттесу кезінде пайда болатын кеңістік пен уақыт бірлігі ретіндегі хронотоп.

Нарративтің негізгі бірлігі – баяндаудың негізгі семантикалық тенденциясын көрсететін тақырып немесе тақырыптық құрылым. Тақырып кез-келген жанрдың мәтінінде кездеседі, оның баяндауыш мәтініндегі ерекшелігі – бұл нарратив. Жеке құрылым ретінде оқиға мәтінінде бейнеленген оқиғалардың бір немесе бірнеше түсіндірмесін тудырады. Сонымен қатар, әңгімеде бірнеше тақырып болуы мүмкін және олар бір-бірімен араласуы мүмкін.

Негізгі тақырып (немесе тақырыптар) әдетте бірнеше деңгейге бөлінеді:

а) мүмкіндігінше қарапайым сөздермен берілген оқиғаның мәнін қарапайым анықтау және көбейту деп түсінілетін сипаттама деңгейі. Түсіндіру негізінен оның шеңберін белгілейтін әңгімемен шектеледі;

б) мазмұны артында тұрған мағынаны бөліп көрсету арқылы оқиғаның мәнін жалпы түрде қайта құруды көздейтін түсіндіру деңгейі;

в) адамның проблемалары туралы нақты мәлімдемелер жасалатын диагностикалық деңгей;

г) психоаналитикалық гипотезалар негізінде символдарды түсіндіруге көшу жүзеге асырылатын символдық деңгей;

д) нақтылау деңгейі, онда тақырыптан нақтылау қажет

Тақырыптың қайталануы да маңызды, өйткені жеке адам әңгімелер жасау процесінде үш немесе одан да көп рет жүгінетін тақырып ол үшін

сөзсіз маңызды. Бұл өз тәжірибесін түсінуге тырысатын адам жасаған нарративтің жетекші сипаттамасымен түсіндіріледі. Жарақаттар сияқты ең маңызды оқиғалар әңгімелерде адам оларды шешкенге дейін немесе олармен татуласқанға дейін, өздері үшін қолайлы түсіну формасын немесе ынғайлы (қорғаныш) түсіндірмені тапқанға дейін қайталанатын.

Тақырыптан басқа, баяндауыштың кейіпкерлерінің болуы баяндауды талдау және ол көрсететін жеке мәселелерді түсіндіру үшін өте маңызды. Әңгіме бірінші жақтың баяндау болса да, немесе кейіпкерлер көп болса да бұл әрқашан өзінің туралы әңгіме болып қала береді. Басты кейіпкер – баяндаушының өзі. Сонымен қатар, сюжеттегі кейіпкерлердің көптігіне қарамастан, кейіпкерлердің бірімен басым сәйкестендіру туралы айтуға болады. Әр түрлі кейіпкерлер жеке тұлғаның әртүрлі тенденцияларын, яғни. әңгімеде әр түрлі қырлардың проекциясы болуы мүмкін, ал әртүрлі кейіпкерлер оларды ұсыну құралы ретінде әрекет етеді. Бұл жағдайда кейіпкерлермен де, автордың ұстанымымен де сәйкестендіру болуы мүмкін. Сондай-ақ, баяндауыштың негізгі және кіші кейіпкерлерін олармен әңгімелесушінің әр түрлі дәрежесін көрсететініне сүйене отырып бөлу керек.

Нарративтің маңызды семантикалық факторы – бұл сюжеттің белгілі бір логикаға бағынуын қамтамасыз ететін сюжет, әңгімеде талқыланатын оқиға шеңберіндегі жеке іс-әрекеттер тізбегі. Бірақ көбінесе біз оған қатысатын кейіпкерлерге, жеке іс-әрекеттердің уақытына және олардың өтетін жеріне байланысты іс-әрекеттің таралуына тап боламыз. Сюжетті таңдау баяндаушының терең ниеттерін (көбінесе бейсаналық) білдіреді. Жеке тұлғаның нарративінің репертуары өте тұрақты деп саналады, бұл адамның жеке қалыптасуының баяндауды қалыптастыру процесіне әсерін растау болып табылады [8].

Нарративтің ішкі құрылымын, яғни жасырын түрдегі психологиялық мәселелерді нақтылау үшін кейіпкерлердің қажеттіліктері мен мотивтерін, негізгі қақтығыстар мен қорғаныстарды, негізгі қорқыныштарды анықтау, сондай-ақ сюжетке кіретін немесе субъект елемейтін кейіпкерлерді, заттар мен жағдайларды талдау қажет.

Осы уақытқа дейін біз «нарратив», «әңгіме», «тарих» ұғымдарын жиі синоним ретінде қолданамыз. Шынында да, әдебиетте бұл ұғымдарды араластыра қолданады, бұл таңқаларлық емес, өйткені олар өте ұқсас құбылыстарды сипаттайды. Алайда, біздің ойымызша, бұл ұғымдар әртүрлі және біз оларды бөлуге тырып бақтық.

Нарративті біз баяндауыш мәтіннің (автор, кейіпкерлер, оқиғалар, сюжет және т.б.) барлық негізгі белгілерін қамтитын құрылым ретінде анықтаймыз және нақты оқиғалар оларды түсіну, түсіндіру, баяндау немесе әңгіме

арқылы жеке тәжірибеге енгізу үшін «орналастырылған» жақтау болып табылады. Басқаша айтқанда, нарративті кадр ретінде қарастыруға болады, яғни енгізілетін элементтердің санаты мен тәртібін, ұяшықтарға (кадр ұяшықтарына) элементтерді жіктеу мен енгізуді белгілейтін құрылымдық жақтау. Бұл жағдайда нарратив құрылымы субъектті (адамдар), жағдайлар (жағдайлар, оқиғалар), субъекттің іс-әрекетінің себептері мен мақсаттарын қамтуы керек.

Нарратив, осы мағынада, адамның негізгі өмірлік тұжырымдамасын, оның ішінде, жоғарыда айтылғандай, мағыналы шындыққа (жағдайға), соның ішінде өзінің психикалық шындығына, жеке тәжірибесіне, белгілі бір құрылым түрінде, әңгіме немесе әңгіме құрылатын кадр түрінде қабаттасатын оның өзіндік тұжырымдамасын көрсетеді.

Кейбір нарративтік психотерапевтер кадр, кадр құрылымы сияқты нарратив туралы осындай түсінік береді. Мәселен, Е. Жорняк әңгіме құрылымы – күнделікті өмірдегі адамдар үшін түсініктің негізгі шеңбері ретінде айтады. Дәл осы шеңберде өмір оқиғалары белгілі бір тақырыптарға (отбасы, мансап, бақыт, сенімділік және т.б.) сәйкес уақытында орналастырылатын дәйектілікпен байланысады.

Сонымен қатар, нарратив құрылымының басты ерекшелігі сызықтық себептілік болып табылады: оқиғалар сызықтық прогрессияға жиналады, онда әр оқиға кейінгі оқиғалар үшін мүмкіндік санасына өз үлесін қосады. Сызықтық емес модельден айырмашылығы – әңгіме құралама болжанатын және объективті түрде сақталады, нарратив моделінде автор байланыс элементтері мен сипатын таңдайды.

Бұл жағдайда тарихты баяндаудың (баяндау құрылымының) жеке тұлғаның «баяндау құрылымын» көрсететін дәйекті мәтінге айналуы ретінде түсіндіруге болады (бізге сол баяндау құрылымдары мен олардың байланыстарын баяндау жүйесінде жеке тұлғаларды бейнелейтін жеке өмір тарихы білім, адамның өмір жолы, оның тағдырын ескере отырып мұндай ұғымды енгізудің мағынасы бар сияқты).

Тарихта басты орын ондағы оқиғаларға (нақты немесе елестетілген) беріледі, сондықтан, кейіпкер анық көрінбеуі мүмкін, оқиғаны жеке-жеке, авторлық сипаттамасыз беруге болады (айтылады); автор өзін кез-келген кейіпкермен анықтай алады, ал тарих барысында бұл сәйкестендірулер өзгеруі мүмкін. Басқаша айтқанда, тарих егжей-тегжейлі баяндау ретінде тақырыпқа қарамастан өмір сүре алады, оның авторлығы жасырын, құпия болуы мүмкін, бұл авторлықты анықтау үшін тарихты арнайы қайта құруды қажет етеді. Яғни, тарихтың әңгімеден айырмашылығы – ол сыртқы болуы мүмкін, ал адам өзін түсіну және оны өзгелерге жеткізу үшін өзін тарих

ішінде көреді. Осы орайда, «Тарихқа «кіруге» болады, бірақ әңгімеге «кіруге» болмайды» деген П.Рикердің сөзіне сілтеме жасай аламыз.

Әңгіме, өз кезегінде, әңгімелеу құрылымын таза коммуникативті жағдайда, оның ішінде, оқиғалардан басқа негізгі белгілер – әңгіме авторы және оған бағытталған адам болатын автокоммуникация жағдайында көрінеді. Басқаша айтқанда, әңгімеде нақты көзқарас, авторлық ұстаным бар, тіпті егер ол бірінші жақтан баяндалмаса да. Әңгіме болып жатқан оқиғаларға және айтылған оқиғаның субъектілеріне деген көзқарасыңызды, авторлығыңызды нақты көрсетуіңіз керек болатын белгілі бір тарих негізінде құрылуы мүмкін. Оның сипаттамалары бойынша әңгіме тарихтан гөрі диалогтық сипатқа ие, диалогтық мәтіннің ең алдымен дербестендірілген және бағыттылығы сияқты негізгі белгілері бар [7].

Сондай-ақ, нарратив шек бола отырып, тек құрылымды ғана емес, сонымен қатар әңгіме мен оқиғаның шекарасын да белгілейтінін атап өткен жөн. Жоғарыда айтып өткеніміздей, бұл оқиғаларды бөлуге, оларды жағдайдан шығаруға мүмкіндік беретін баяндау. Алайда, егер біз адамның өмір тарихын қарастыратын болсақ, онда бұл нарративтің шекарасын дамытатын, тек бастамасы бар, бірақ аяқталмайтын ашық жұмыс. Өмір тарихын тек адам қайтыс болғаннан кейін, оның басқалар жасаған өмірбаянында ғана аяқтауға болады.

Осы жерде белгілі бір өмірлік оқиғалар, көбінесе тәртіпсіз және ретсіз, баяндау құрылымының элементіне айнала отырып жеке тәжірибеге енгізіледі ме? – деген сұрақ туындайды.

П. Рикердің пікірінше, мұндағы негізгі механизм – оқиғаларды іріктеу мен реттеуден тұратын интрига және әрекеттер. Дәл осы сюжет (яғни оқиғалар тізбегі) басы, ортасы және соңы бар толық және тұтас тарихқа айналады. Бұл кез-келген әңгіме тарих емес екенін білдіреді [2]. Басқаша айтқанда, егер бізде бір жағдай болып жатса, бірақ біз бұл туралы басқаларға немесе өзімізге айтуға, оқиғаны біздің өміріміздің тарихына қосуға ниет білдірмесек, онда бұл оқиға қатаң мағынада тарих емес. Интрига конфигурация механизмінің аркасында көптеген оқиғаларды тұтас бір сюжетке біріктіреді [2].

Осылайша, әңгіме сюжетінің пайда болуы бастапқы, тәртіпсіз, құрылымданбаған өмірлік жағдайлармен байланысты. Оларды айту, түсіну адам тәжірибесінің маңызды шарты болып табылады. Тек осы жолмен олар кіретін сыртқы жағдайлар мен оқиғалар жеке тұлғаның ішкі тәжірибесіне айналады, оның маңызды құрамдас бөлігі нарратив құрылымдары болып табылады.

Айта кету керек, өз өмірінің құрылымы бар ашық жұмыс ретінде құратын және тарихын баяндайтын адам П. Рикердің нарративтік идентивтілігіне ие болуы керек. Сонымен қатар, ол жеке басын практикалық категория мағынасында қабылдағанын баса айтады. Идентивтілікті орнату – бұл келесідей сұрақтарға жауап беруден тұрады: «бұл кім тарапынан жасалды?», «Автор кім?». П. Рикердің пікірінше, «сіз кімсіз?» деген сұраққа өмір тарихын айту арқылы ғана жауап беруге болады. Объективті оқиға (яғни, сыртқы оқиғалар) оның әрекеттері туралы аз айтады, сондықтан оның жеке басы баянды тұлға болуы керек. П. Рикердің пікірінше, жеке тұлғалар өздерінің жеке басына салынған, олар үшін нақты тарихқа айналатын нарративтерді құру және дамыту арқылы тарихты құрады.

Нарративтік идентивтіліктен басқа, біздің ойымызша, жеке тұлғаның нарративтік құзыреті туралы да айтуға болады. Нарративтік құзыреттілік, біріншіден, нарратив құрылымның барлық элементтерін иеленуді, яғни нарративтің жеке тұлғада құрылымдық шеңбер ретінде қалыптасуын, сондай-ақ негізгі нарративтердің (әлеуметтік-мәдени сипаты бар) «жиынтығының» болуын, нарратив құрылымдарды үйлесімді сюжетке немесе оқиғаға айналдыру дағдыларын болжайды. Екіншіден, нарративтік құзыреттілігі оқиғаның артында кімнің тұрғанын яғни, автордың кім және қандай екенін көре білумен көрінеді.

Қорытынды

Осылайша, жеке нарратив, сюжетке немесе оқиғаға, яғни баяндау мәтіні ретінде тұлға жайлы ең маңыздыларын мүмкіндік береді адамның қасиеттері, атап айтқанда, оның негізгі өмірлік концепциялары (оның ішінде Мен-концепциясы), көзқарастар, мотивтері. Біздің ойымызша, өмірбаян, нарратив немесе әңгіме түрінде ұсынылған баяндауды талдау психотерапиялық жағдайда да, зерттеу жағдайында да диагностикалық процедура ретінде әрекет ете алады.

Қорытындылай келе, адамның өміріне дәйектілік, тәртіп және семантикалық сенімділік беретін нарративтің функцияларына тоқталайық.

Мүмкін болатын нарративтің ең маңызды функциясы – бұл адам өмірінің негізгі мағыналарын түсінуге, үйлестіруге және реттеуге ғана емес, сонымен бірге оған өз өмірінің авторлық сезімін, оның өмірі қандай да бір логикаға, тәртіпке бағынатындығын білдіретін (кейде иллюзиялық болуы мүмкін) мағынасы тек өзіндік контексте ғана емес, сонымен қатар тарихи, мәдени, әлеуметтік болуын қалыптастыратын функция.

Нарративтің тағы бір функциясы – адамның өзін, тәжірибесін сезінуіне, мәдени, отбасылық және жеке нарративтерге негізделген өзіндік

тұжырымдамасын құруға мүмкіндік беретін, сондай-ақ оларға сәйкес әрекет етуге мүмкіндік беретін конституция.

Нарративтің маңызды функцияларының бірі ретінде – өзін-өзі жобалауды, жеке басын, өмірлік жоспарлар мен бағдарламаларды құруды, өмірлік перспективаларды көруді, сондай-ақ оларға сәйкес әрекет ету мүмкіндігін қамтамасыз ететін даму функциясын ұсынамыз. Бұл көбінесе жеке тәжірибені түсіну мен түсіндіруге және мәдениеттің негізгі әңгімелеріне негізделген жеке нарративтерді құруға байланысты [8].

Жоғарыда айтылғандай, нарратив адамның мағыналы шындыққа, оның ішінде жеке тәжірибенің шындығына сәйкес келетін түсіндіру шеңбері ретінде әрекет етеді, осылайша түсіндіру функциясын орындайды.

Қорыта айтқанда, нарративтің соңғы функциясы қорғаныс болып табылады, ол күрделі жағдайлар, тәжірибелер туралы оқиғаның қайталануының арқасында адамға травматикалық тәжірибеден бас тартуға, оны сыртқы тарихқа аударуға мүмкіндік береді. Өмірлік мәселелерден, жарақаттардан, сыни жағдайлардан және басқа да жағымсыз тәжірибелерден етуге көмектеседі.

Осылайша, нарратив шындықты қоршаған жеке тәжірибені түсіну мен түсіндірудің маңызды құралы ғана емес, сонымен қатар өзін-өзі тану мен жеке дамудың жетекші құралы болып табылады.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Рикер, П.** Конфликт интерпретации. Философские технологии / Пол Рикер; пер. с фр. И. С. Вдовина; – М.: Академический проект, 2008. – 344 с.

2 **Рикер, П.** Время и рассказ. Т. 1. Интрига и исторический рассказ. – СПб.: Университетская книга, 1998. – 313 с.

3 **Калмыкова, Е. С., Мергенталер, Ж. Э.** Рассказ в психотерапии: рассказы пациентов о личной истории (часть II). – Психологический журнал. – 2002. – № 2.

4 **Барт Р.** Введение в структурный анализ описаний / пер. с фр. Г.К. Косиков. – М.Зарубежная эстетика и теория литературы НИН-НН вв.: Тракаты, статьи, эссе. – МГУ, 1987. – 422 с.

5 **Жорняк, Э.** Нарративная психотерапия: от дебатов к диалогу. – Московский психотерапевтический журнал. – 2001. – № 2.

6 **Тодоров, С.** Понятие литературы // Семиотика: антология. изд. 2-е. – М., – Екатеринбург, 2001. – 187 с.

7 **Бенвенист, Дж.** Общая лингвистика. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 98 с.

8 **Зенкин, С.** Критика нарративного разума: Заметки о теории// Новое литературное обозрение. – 2003. – № 59.

9 **Знаков, В. В.** Непостижимое и тайна как атрибуты экзистенциального опыта //Психологические исследования. – 2013. – № 31.

10 **Квале, С.** Исследовательское интервью. М. : Смысл, 2009. – 301 с.

11 **Кроссли, М.** Нарративная психология. Самость, психологическая травма и конструирование смыслов. – М. : «ДМК-Пресс», 2013. – 284 с.

REFERENCES

1 **Riker, P.** Konflikt interpretacii. Filosofskie tekhnologii [Interpretation conflict. Philosophical technologies] / Pol Riker; per. s fr. I. S. Vdovina; - Moscow : Akademicheskij proekt, 2008. – 344 p.

2 **Riker P.** Vremya i rasskaz. T. 1. Intriga i istoricheskij rasskaz. [Time and story. T. 1. Intrigue and historical story] – SPb. : Universitetskaya kniga, 1998. – 313 p.

3 **Kalmykova, E. S., Mergentaler, Zh. E.** Rasskaz v psihoterapii: rasskazy pacientov o lichnoj istorii [Storytelling in Psychotherapy: Patients Telling Personal History] (chast' II). – Psihologicheskij zhurnal. – 2002. – № 2.

4 **Bart, R.** Vvedenie v strukturnyj analiz opisanij [Introduction to the structural analysis of descriptions] / per. s fr. G. K. Kosikov. – M. Zarubezhnaya estetika i teoriya literatury XIX-XX vv. : Traktaty, stat'i, esse : MGU, 1987. – 422 p.

5 **Zhornyak, E.** Narrativnaya psihoterapiya: ot debatov k dialogu [Narrative Psychotherapy: From Debate to Dialogue] Moskovskij psihoterapevticheskij zhurnal. – 2001. – № 2.

6 **Todorov, S.** Ponyatie literatury // Semiotika: antologiya. [The concept of literature // Semiotics: an anthology] izd. 2-e. – Moscow, – Ekaterinburg, 2001. – 187 p.

7 **Benvenist, Dzh.** Obshchaya lingvistika [General linguistics]. – M. : Editorial URSS, 2002. – 98 p.

8 **Zenkin, S.** Kritika narrativnogo razuma : Zаметки о теории [Critique of Narrative Mind : Notes on Theory] // Novoe literaturnoe obozrenie, – 2003. – № 59.

9 **Znakov, V. V.** Nepostizhimoe i tajna kak atributy ekzistencial'nogo opyta [The Incomprehensible and the Mystery as Attributes of Existential Experience]. //Psihologicheskie issledovaniya. – 2013. – № 31.

10 **Kvale, S.** Issledovatel'skoe interv'yuu. [Research interview] – Moscow : Smysl, 2009. – 301 p.

11 **Krossli, M.** Narrativnaya psihologiya. Samost', psihologicheskaya travma i konstruirovaniye smyslov. [Narrative psychology. The Self, Trauma, and the Construction of Meaning] – Moscow : «ДМК-Press», 2013. – 284 p.

Материал 13.06.22 баспаға түсті.

**Ж. С. Майлыбаева*

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,

Республика Казахстан, г. Нур-Султан.

Материал поступил в редакцию 13.06.22.

НАРРАТИВ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОНИМАНИЯ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЛИЧНОГО ОПЫТА

В статье приведен сравнительный анализ теорий нарратива. Выделяет основные смыслообразующие и составляющие факторы нарративного текста и его основные единицы. Несмотря на существенные философские различия, многие моменты теории повествования человеком своего события в результате его размышлений привели к пониманию его влияния на познание прошлого пути существования человека в истории. Для уточнения внутренней структуры нарратива, т. е. психологических проблем скрытого типа, выявляется необходимость выявления потребностей и мотивов героев, основных конфликтов и защит, основных страхов, а также анализа персонажей, предметов и ситуаций, входящих в сюжет или игнорируемых субъектом.

До сих пор понятия «нарратив», «рассказ», «история» часто использовались как синонимы. Действительно, в литературе эти понятия используются в смешении, что неудивительно, поскольку они описывают очень похожие явления. Однако эти понятия различны и выделены в статье. В связи с этим для выявления типичных особенностей нарратива, отражающих его отличие от других текстов, более подробно рассматривается описание нарративных текстов. Содержит мнения многих исследователей об основных категориях повествования.

Ключевые слова: нарратив, нарративная психология, личный опыт, история, повествование.

**Zh. S. Mailybayeva*

L. N. Gumilyov Eurasian National University,

Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan.

Material received on 13.06.22.

NARRATIVE AS A MEAN OF UNDERSTANDING AND INTERPRETING PERSONAL EXPERIENCE

The article presents a comparative analysis of narrative theories. Identifies the main semantic and constituent factors of the narrative text and its main units. Despite significant philosophical differences, many aspects of the theory of a person's narration of his event as a result of his reflections led to an understanding of his influence on the knowledge of the past path of human existence in history. To clarify the internal structure of the narrative, i.e., psychological problems of a hidden type, it is necessary to identify the needs and motives of the characters, the main conflicts and defenses, the main fears, as well as the analysis of characters, objects and situations included in the plot or ignored by the subject.

Until now, the concepts of «narrative», «story», «story» have often been used as synonyms. Indeed, in the literature these concepts are used in confusion, which is not surprising, since they describe very similar phenomena. However, these concepts are different and are highlighted in the article. In this regard, to identify the typical features of the narrative, reflecting its difference from other texts, the description of narrative texts is considered in more detail. Contains the opinions of many researchers on the main categories of narrative.

Keywords: narrative, narrative psychology, personal experience, history, narrative.

Теруге 13.06.2022 ж. жіберілді. Басуға 30.06.2022 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

5,65 Mb RAM

Шартты баспа табағы 25,55.

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген З. С. Исакова

Корректоры: А. Р. Омарова

Тапсырыс № 3936

Сдано в набор 13.06.2022 г. Подписано в печать 30.06.2022 г.

Электронное издание

5,65 Mb RAM

Усл.п.л. 25,55. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка З. С. Исакова

Корректор: А. Р. Омарова

Заказ № 3936

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

vestnik-pedagogic.tou.edu.kz